

ALİ EMİRÎ'NİN TEZKİRE-İ ŞUARÂ-YI ÂMİD'İNDE MESLEKTAŞLARINA YÖNELİK TENKİTLERİ VE BİLGİ TASHİHLERİ

Aslıhan ÖZTÜRK DOĞAN*

Özet

Fars ve Türk edebiyatı geleneğinde müşterek biçimde varlık gösteren ve önemli zâtların hayat hikâyelerini konu edinen tezkireler, edebiyat araştırmacılarının müstesna kaynaklarıdır. Türk edebiyatında 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar kesintisiz şekilde devam eden şair tezkireleri, güçlü bir biyografî geleneğinin göstergesidir. Şuara tezkireleri ihtiva ettikleri biyografik bilgiler ve şiir örnekleri bakımından bazı şairler için hâlâ yegâne kaynak konumundadırlar. Tezkireciler eserlerinde ele aldıkları şairler hakkında yalnızca biyografik bilgi vermekle yetinmez, şairlerin edebî konularıyla ilgili de değerlendirmelerde bulunurlar. Dolayısıyla tezkireler yalnızca edebiyat tarihi bakımından değil tenkit tarihi açısından da en önemli kaynaklardır. 19. yüzyıl âlimlerinden Ali Emîrî, Diyarbakır ve çevresinde zengin bir edebî muhit olduğunu tespit etmiş ve bu şehre özgü bir şuara tezkiresi yazmayı arzulamıştır. *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* isimli eserinde Diyarbakırlı olan, Diyarbakır'da doğup büyüyen, Diyarbakır'dan göç eden ve diğer tezkirelerde Diyarbakırlı olduğu belirtilen şairleri ele alan Ali Emîrî, bir şehre özgü tezkire vücuda getiren ilk tezkirecidir. Kendisinden önce yazılan tezkireleri etraflıca tetkik eden Ali Emîrî, birtakım hususlarda bilgi tashihleri yapma gereği duymuştur. Eksiklik veya yanlışlık gördüğü noktalarda onun meslektaşları olan tezkirecileri tenkit ettiği görülmektedir. Ali Emîrî'nin tezkiresindeki bilgi tashihleri ve meslektaşlarına yönelik tenkitleri, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tezkire, eleştiri, tenkit, Ali Emîrî, Diyarbakırlı şairler.

ALİ EMİRÎ'S CRITICISM TO HIS COLLEAGUES AND INFORMATION CORRECTIONS IN TEZKİRE-İ ŞUARÂ-YI ÂMİD

Abstract

The tazkiras, which have a common existence in the tradition of Persian and Turkish literature, and which deal with the life stories of important people, are among the exceptional resources of literary researchers. The tazkiras of poets, which continued uninterruptedly from the 15th century to the 20th century in Turkish literature, are indicators of a strong biography tradition. Shuara's tazkiras are still the only source for some poets in terms of biographical information, and poetry examples they contain. Tazkira authors do not only give biographical information about the poets they deal with in their works, but also make evaluations about the literary positions of them. Therefore, tazkiras are the most important sources not only in terms of literature but also criticism history. Ali Emiri, one of the 19th century scholars, determined that there was a rich literary environment in and around Diyarbakır, and he wanted to write a shuara tazkira specific to this city. With his work titled *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, Ali Emiri is the first tazkira writer, who created a city-specific tazkira that deals with poets who were born and raised in Diyarbakır, immigrated from Diyarbakır, and who are stated to be from Diyarbakır in other tazkiras. He thoroughly examined the tazkiras written before him, and felt the need to correct information on some issues. It has been found out that he criticizes his colleagues, the tazkira authors, at the points where he sees shortcomings or inaccuracies. Ali Emîrî's

* Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
e-posta: aslihanozturk@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1155-356X

information corrections in his tazkira and his criticisms of his colleagues constitute the subject of this study.

Keywords: Tazkira, criticism, Ali Emiri, poets from Diyarbakır.

Giriş

Edebî terminolojiye göre tezkireler; şair, hattat, mimar ve musikişinas gibi belirli bir meslekte tanınmış kişilerin veya devrin âlim ve bilginlerinin biyografilerini ele alan eserlerdir. Menşeyini Arap edebiyatındaki tabakat geleneğinden alan bu eserler, Fars ve Türk edebiyatlarında tezkire adını almıştır.

Biyografik künye yazıcılığını esas alan tezkireler, devrin edebî portresini ortaya koyan eserlerdir. Tezkireciler, eserlerinde ele aldıkları şairlerin hayat hikâyesini vermekle yetinmez; aynı zamanda o şairin edebî konumuna dair kanaatlerini de dile getirirler. Bu yönüyle tezkireler Mustafa İsen'in ifadesiyle “yalnızca biyografi kaynakları değil, aynı zamanda eleştiri tarihimizin de kaynaklarıdır” (2000, s.158). “Onlar çağının bütünüyle edebiyat dünyasının, edebî anlayış ve değer sistemini bize aktaran, çağının edebiyat araştırma ve eleştirisinin gerçek mahiyetini, işleyişini ve nerelere ulaşabildiğini bize çok açık bir şekilde yansıtan eserlerdir” (Tolasa, 2002, s.X). Tezkireler doğrudan doğruya eleştiri türünde eserler olmamakla birlikte onların edebî tenkit bakımından önemli malzemeler içerdikleri kuşkusuzdur.

Modern manada eleştiri türü ancak 19. yüzyıldan sonra ortaya çıkmakla birlikte (Tökel, 2003, s.4) klasik Türk edebiyatında eleştirinin kaynağı bilhassa tezkirelerde aranmıştır. Tezkirelerdeki şiir ve şair tenkidi konusuna Harun Tolasa'nın *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. yy. 'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi* (2002) adlı çalışması öncülük etmiştir. Süleyman Solmaz, *Onaltıncı Yüzyıl Tezkirelerinde Şairin Dünyası* (2012) isimli çalışmasında Ahdî, Gelibolulu Âlî, Kınalızâde ve Beyânî tezkirelerini ele almıştır. Filiz Kılıç, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler* (1998) isimli eserinde 17. yüzyıl tezkirelerini eleştirel yönüyle ele almıştır. Pervin Çapan ise *18. Yüzyıl Tezkireleri'nde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi* (1993) başlıklı bir doktora tezi hazırlamıştır. Görüldüğü gibi edebî tenkit konusunda çalışma yapan araştırmacılar tezkirelere yoğunlaşmışlardır.

Tezkirelerde söz konusu edilen tenkidin esas olarak sanatçıya yönelik yapıldığını, esere ilişkin tenkidin ise sınırlı sayıda ve basmakalıp birtakım ifadelerle yapıldığını belirtmek gerekir. Ayrıca tezkirelerdeki tenkidin değerlendirmeden çok bir tutum, tavır olarak kabul gördüğüne işaret etmekte fayda vardır (Mengi, 2010, s. 81). Tezkirelerdeki eleştiri sistemi modern eleştiriden farklı olarak insan unsuruna yönelir, ancak buradan eser üzerine hiçbir şekilde edebî eleştiri yapılmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. “Pesend ü isgâya kâbil şiir, hoş-âyende-nazm, rengîn inşâ, zîbâ beyt, dil-ârâ tarih” gibi nazım şekilleri ve türleri üzerine yapılan edebî değerlendirmeler edebî tenkidin yalnızca şahsa yönelik olmadığını gösterir. Şuara tezkireleri, edebî tenkidin yer aldığı ilk eserler olmaları bakımından tenkit tarihi bakımından müstesnadır.

Tezkireciler eserlerinde ele aldıkları şairleri edebî tenkide tâbi tuttıkları gibi zaman zaman da meslektaşlarına yönelik eleştirilerini dile getirirler. Örneğin; Gelibolulu

Âlî'nin Hasan Çelebi'yi garip kelimeler kullanma, ağıdalı zincirleme tamlamalar bulundurma, kusurlu anlatım ve şair olmayan yakınlarına yer verme (İsen, 1994, s.25) gibi noktalarda tenkit ettiği bilinmektedir. Benzer şekilde Sâlim tezkiresinde Safâî'yi cahillik, yanlış bilgi verme ve edebiyattan anlamama (Karataş, 2018, s.186) gibi hususlarda tenkit etmiştir. Bu örnekler, tezkirecilerin çağdaşı olan meslektaşlarına karşı tutumlarını ortaya koymaları bakımından önemlidir. Bununla birlikte tezkirecilerin muasır olmayan meslektaşlarını eleştirdiği durumlar da söz konusudur. Ali Emîrî'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* isimli eserinde, kendisinden önce yazılan bazı tezkireleri eleştirmesi buna bir örnek teşkil eder.

1. Ali Emîrî ve Hizmetleri

Mehmed Emîrî Çelebi'nin torunlarından Seyyid Mehmed Şerîf Efendi'nin oğludur. Köklü ve aydın bir aileye mensup olan Ali Emîrî, ilk tahsilini sıbyan mektebinde almıştır. İlk hocası Feyzi Efendi'den sonra ikinci hocası aynı zamanda amcası olan Mehmed Şaban Kâmî Efendi'den tahsil görmüştür. Okumaya ve araştırmaya küçük yaşlardan itibaren meraklı olan Ali Emîrî, sekiz on yaşlarında yazma eserleri okumaya başlar. Aynı yaşlarda amcası Kâmî Efendi'nin hediye ettiği takribi dört bin beyit ihtiva eden bir antoloji olan *Nevâdirü'l-Âsâr*'ı ezberler. Dayıları vesilesiyle Mardin'e giden Ali Emîrî orada çeşitli müderrislerden dersler alır, Arapça ve Farsçasını ilerletir (Tevfikoğlu, 1989, s.1-3; Tayşi, 1989, s.390-391; Ayyal, 2013, s.112; Eren, 2014, s.170-173).

Gençliğinde telgrafçılık kursuna katılan ve hat sanatı ile meşgul olan Ali Emîrî, yazdığı bazı levhalar Diyarbakır'da camilere asılacak derecede başarılı olur (Ayyal, 2013, s.112). Çocukluk yıllarından itibaren okuma merakını her şeyin üstünde tutan Ali Emîrî, daimi surette ve büyük bir iştiyakla kitap okuyordu. Gençlik yıllarında Doğu edebiyatının önemli pek çok yapıtını okuyup ezberlemişti. Çocukluk yıllarında eğlenmeye merakı olmadığını, hocasıyla gezintiye çıktıklarında bir kenara çekilip kitap okuduğunu kendisi de anlatır (Tevfikoğlu, 1989, s.2-4). Âlim tabiatlı olan Ali Emîrî'nin geceleri sabahlara kadar kitap okuduğu, okuduklarını uykusunda tekrar ettiği, okumaktan bedeninin zayıf düşüp hasta olduğu aktarılır (Tevfikoğlu, 1971, s.147).

Diyarbakır, Mardin, Harput, Sivas, Selanik, Adana, Leskovik, Kırşehir, Erzurum, Yanya, İskodra, Halep ve Yemen (Tayşi, s.390-391) gibi önemli merkezlerde vazifelerde bulunan Ali Emîrî otuz yıl kadar sürdürdüğü memuriyet vazifesinin ardından emekliye ayrılmıştır.

Kitap okumaya hevesli olduğu kadar kitap toplamaya da son derece meraklı olan Ali Emîrî, emekliliğinin akabinde ilmî ve edebî faaliyetlerini hızlandırmıştır. Bazı kıymetli eserleri elde edebilmek için uzak mesafelere gittiği, kazancını bu eserleri satın almaya hasrettiği, kitapları satın alamadığı durumlarda ise vaktini bu eserleri istinsah etmeye harcadığı bilinmektedir (Tevfikoğlu, 1989, s.16). Ali Emîrî ömrü boyunca maddî ve manevî sıkıntılara göğüs gererek biriktirdiği 16000 kadar kitabı İstanbul Fatih'te Şeyhülislam Fezullah Efendi Medresesi'nde kurduğu kütüphaneye bağışlamıştır. Daha sonra Millet Kütüphanesi adı verilen ve çeşitli kaynaklarla genişleyen bu kütüphanenin müdürlük vazifesini vefatına kadar Ali

Emîrî yerine getirmiştir (Tevfikoğlu, 1971, s.149). Ali Emîrî'nin günümüzde kütüphanesinde yer alan 700'den fazla esere müstensihlik yapmış olması onun tarih ve edebiyata olan merakını gözler önüne sermektedir (Eraslan, 1990, s.235).

Bir kültür hazinesi olan Millet Kütüphanesi'nin kuruculuğunun yanında Ali Emîrî'nin Türk kültür tarihine hizmet ettiği bir başka husus *Divânu Lugâti't-Türk* adlı eseri bulması ve ilim dünyasının hizmetine sunmasıdır. Ali Emîrî'nin bir sahaftan satın aldığı yazma eser Osmanlı âlimlerinin yüzyıllardır arayışta olduğu *Divanu Lugâti't-Türk*'tür. 1915'te İstanbul'da Ali Emîrî Efendi tarafından tesadüfen bulunan *Divânu Lugâti't-Türk* Türk kültür tarihi ve Türk dili tarihi bakımından oldukça önemlidir (Ayyal, 2013, s.117).

Ömrünü tarih ve edebiyat araştırmalarına vakfeden Ali Emîrî, yalnızca bir edebiyat veya tarih araştırmacısı olarak değil çok yönlü bir kültür tarihi araştırmacısı olarak anılmalıdır. Mardin, Halep, İşkodra ve Yanya gibi bölgelerde vazifelerde bulunan Ali Emîrî, bu yörelerde bir memur olarak bulunmaktan ziyade bir araştırmacı kimliğine bürünmüştür. Ali Emîrî'nin bu yörelerin kültür tarihine yönelik meydana getirdiği eserler önemini günümüzde de muhafaza etmektedir (Eraslan, 1990, s.235).

Ali Emîrî'nin başta Diyarbakır olmak üzere çeşitli yöre şairleri üzerine yazdığı biyografik eserler onun edebiyat tarihine hizmetlerini ortaya koyar. *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid* ve *Diyarbakırlı Bazı Zevâtın Terceme-i Halleri* isimli eserleri Diyarbakırlı şair ve sanatçıların biyografilerini ele alan son derece önemli kaynaklardır. İşkodra ve Yanya'da memuriyet vazifesi esnasında ele aldığı *İşkodra Şairleri* ve *Yanya Şairleri* isimli eserleri bu yöre şairlerini unutulmaktan kurtaran önemli biyografi çalışmalarıdır (Eraslan, 1990, s.236).

Edebiyat araştırmacısı kimliğiyle önemli biyografik eserler ortaya koyan Ali Emîrî, aynı zamanda şairdir. On bin beyti aşan üç divana sahip olan Ali Emîrî'nin araştırmacı kimliği şairliğinden üstündür (Eraslan, 1990, s.236). Edebî yeteneğinin yanısıra iyi bir tarih araştırmacısı olan Ali Emîrî'nin *Osmanlı Vilâyet-i Şarkıyye'si*, *Yemen Hâtrâtı* ile *Mir'âtü'l-fevâid* ve *Levâmi'ü'l-hamîdiyye* isimli eserleri onun tarih bilgisini ortaya koyacak niteliktedir. Bu eserlerin yanında Ali Emîrî'nin tarihî belgelerin tasnif ve neşrine yaptığı önemli katkılar da tarih alanında gerçekleştirdiği hizmetlerindedir.

Gazeteci olarak basın ve yayın hayatına aktif bir şekilde iştirak eden Ali Emîrî, ömrü boyunca fedakarlıklarla toplayıp bir araya getirdiği zengin kütüphaneyi istifadeye sunmakla Türk kültür tarihine önemli hizmetlerde bulunmuş bir âlimdir.

2. Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid ve Önemi

Ali Emîrî, edebiyat tarihi alanında yaptığı tetkikler neticesinde Diyarbakır ve çevresinde zengin bir edebî muhitin varlığını tespit etmiştir. Diyarbakırlı fikir ve sanat adamlarının hâl tercümelerini kanıtlarıyla ortaya koymak ve unutulmalarını önlemek isteyen Ali Emîrî, 18 yaşından 21'ine kadar telif ettiği *Mir'âtü'l-Fevâ'id*'in şairlerle ilgili bölümünü *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* ismiyle neşreder.

Müellif eserinin “İfâde-i Mahsûsa” isimli bölümünde o döneme kadar yazılan otuz kadar şair tezkiresinin hiçbirinde bir memlekete özgü şairlerin bir araya getirilmediğini, Diyarbakırlı şairlerin pek çoğunun tezkirelerde yazılmadığını, yazılanların ise memleketlerinin belirtilmediğini veya başka memleketlere nispet edildiğini söyler. Bu eksikliği tespit eden Ali Emîrî’de Diyarbakırlı şair ve sanatkârlara özgü bir tezkire yazma arzusu doğar. Müellif bu maksatla gerekli kitapları etraflica incelediğini, müsait zamanlarında bir seneden fazla şehrin mezarlıklarını dolaştığını ve memleketin ihtiyar bilginlerine başvurduğunu belirtir. Gece gündüz üç yıl çalışarak *Mir’ât-ı Fevâ’id* isimli bin beşyüz sayfalık eserini meydana getirdiğini bildirir:

“Yazık ki şimdiye kadar yazılan otuz kadar Osmânlı tezâkir-i şu‘arâsı umûmî sûretile yazılmış olup bir vilâyete veya bir memlekete mahsûs tezâkir-i şu‘arâ yazılmamıştır. Memleketimden henüz hârice çıkmadığım evân-ı civânîde idi ki mütâla‘a eylediğim tezâkir-i şu‘arâda maskat-ı re’sim olan Diyârbekir (Âmid) şehrinden evvel ü âhir zuhûr eden birçok Osmânlı şu‘arâsının esâmî vü ahvâli yazılmadığı ve yazılanların da ekseri yanlış ve gayr-ı muvâfık sûrette bulunduğu ve bir kısmının maskat-ı re’sleri hiç gösterilmediği veya başka memleketlere nisbet eylediği görülmesi üzerine Diyârbekir (Âmid) şehri şu‘arâsına ve bu meyândaki sâ’ir hünerverâna mahsûs bir tezkire yazmak arzûsu hâsıl oldu. İcâb eden kitâbları tetebbu eyledikten başka eyyâm-ı münâsibde bir seneden ziyâde şehrin mezarlıklarını dolaşmak ve memleketin seksen, doksan yaşlarındaki ihtiyârlarına mürâca‘at eylemek ve gece gündüz üç sene çalışmak sûretiyle bin beş yüz sahîfeden mütecâviz Mir’ât-ı Fevâ’id ismiyle bir eser meydâna getirmiş idim” (Kadioğlu, 2018, s.22).

Mir’ât-ı Fevâid isimli hacimli eserin şairler özelinde muhtasarı olan *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*; Diyarbakır’da vefat eden, Diyarbakır’a hizmet eden ve Diyarbakırlı olmadığı hâlde diğer tezkirelerde bu memlekete nispet edilen şairleri de ihtiva eder. Ali Emîrî, hakikatin anlaşılması için onları da eserine dâhil ettiğini bildirir (Kadioğlu, 2018, s.24).

Ali Emîrî kitaplar okumak, gezi ve gözlem yapmak ve tecrübi bilgiye müracaat etmek suretiyle tezkiresinde aktardığı bilgileri üç farklı yoldan elde etmiştir. Müellif hâl tercümesini bildiren bölümde tezkiresine kaynaklık eden eserleri tafsilatlı bir şekilde anlatır. Buradan edinilen bilgilere göre divanlar, mesneviler, mecmualar, tezkireler, *Şakâyık-ı Numâniyye* zeyilleri ve diğer biyografik kaynaklar (Kadioğlu, 2018, s.10-11) *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*’in kaynaklarını teşkil eder. Şuara tezkirelerinde yer almayan onlarca şaire yer veren bu tezkire, Ali Emîrî’nin Diyarbakır’ın edebî kültürüne, şiir ve şaire verdiği ehemmiyet bakımından dikkat çekmenin ötesinde, ilmî vukufiyetini, hafızasında tuttuğu şiir/beyit miktarını ve kaynak eserlere dair müktesebatını da yansıtmaktadır (Dağlar, 2014, s.138). Titiz bir araştırmacı olan Ali Emîrî başvurduğu kaynakları tenkit süzgecinden geçirerek değerlendirmiştir.

Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid bir şehre özgü şairleri bir araya getirmesi yönüyle diğer şair tezkirelerinden farklıdır. Kendisinden önce yazılan tezkireler ile diğer biyografik kaynakları irdeleyen Ali Emîrî, okuduğu bilgileri gözlemleriyle pekiştirmiştir. Memuriyeti esnasında farklı memleketleri görme, gözlem yapma ve çeşitli kaynak eserler toplama şansı bulan Ali Emîrî, diğer tezkirecilerden farklı olarak aktardığı bilgileri elde ettiği kaynağa referansta bulunur. Örneğin, eserinin Emîn maddesinde şairin biyografisini derlediği kaynakları tek tek sıralar:

“Mürşid-i müşârun-ileyh hazretlerinin bâlâda mürûr eden terceme-i ahvâl-i hakâyıklarını iktibâs eylediğimiz kitâblar şunlardır: 1. Tezkire-i Sâlim 2. Tezkire-i Râmiz 3. Tezkire-i Fatîn 4. Devhatü’l-küttâb 5. Tuhfetü’l-hattâtîn-i Müstakîm-zâde 6. Tercüme-i Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî li-Müstakîm-zâde 7. Mecelletü’n-nisâb li-Müstakîm-zâde 8. Bizzât kendilerinin ve Müstakîm-zâde hazretlerinin hatt-ı destleriyle ba’zı mecmû’alar” (Kadioğlu, 2018, s.144).

Ali Emîrî kendisinden önce yazılan şuara tezkirelerinden istifade etmekle birlikte zaman zaman meslektaşları olan tezkirecileri eleştirir. Ali Emîrî’nin meslektaşlarına yönelik eleştirileri önemli şairlere tezkirelerinde yer vermeme, şairlerin isimleri, vefat tarihleri, memleketleri ile diğer konularda yanlış bilgiler verme, şairlerin hayatlarına dair yetersiz bilgiler verme ve şairi temsil eden şiir örneklerinde yanlış seçimler yapma gibi hususlarda ortaya çıkmaktadır. Ali Emîrî’nin eleştirilerini dile getirirken ortaya koyduğu kanıtlar da onun eserini diğer tezkirelerden farklı kılar. Bu yönüyle Ali Emîrî’nin eserinin umumiyetle diğer şair tezkirelerini tashih eden müstesna bir eser olduğu söylenebilir.

3. Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid’de Yer Alan Tenkitler ve Bilgi Tashihleri

3.1. Tezkirecilerin Söz Konusu Şairi Görmezden Gelmelerine Yönelik Tenkitler

Ali Emîrî; tezkiresini yazarken kendisinden önce yazılan şair tezkireleri ile birlikte tarih kitapları, divanlar, mesneviler, mecmualar ve diğer biyografik kaynaklardan istifade etmiştir. Ali Emîrî’nin kendisinden önceki tezkirecilere göre bilgi kaynaklarının daha zengin ve çeşitli olması diğer tezkirelerde adı sanı zikredilmeyen birçok şairin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*’de yer almasını sağlamıştır. Ali Emîrî, diğer tezkirecileri en çok bazı şairlere eserlerinde yer vermemeleri dolayısıyla eleştirmiştir. *Gülşen-i Şuarâ* isimli eserinde Ahdî’nin sitayişle bahsettiği Dervîş mahlaslı şairin diğer tezkirelerde isminin zikredilmemesi Ali Emîrî tarafından “garâib” olarak nitelendirilmiştir:

“İşte Ahdî-i Bağdâdî müşârun-ileyhin hakkında bu mertebe senâ eylediği ve Ahdî Tezkiresi’nin târîh-i te’lîfi olan 971/1564 senesinden sonra daha otuz yıla karîb bir zamân yaşadığı hâlde tezkirelerimiz, âsârından ve hattâ târîhlerimizin, ahvâlden bahs etmemesi garâ’ibdir” (Kadioğlu, 2018, s.382).

Diyarbakır şehrinin faziletli şahsiyetlerinden olan ve Adanalı Lisânî, Karamânî, İzârî gibi şairler tarafından da övgüye mazhar olduğu belirtilen Ahmed Paşa'nın dönemin tezkirelerinden Âşık Çelebi, Kınalızâde Hasan Çelebi ve Riyâzî tezkirelerinde göz ardı edilmesi Ali Emîrî'nin eleştirisi oklarına dayanak oluşturur:

“Dirâyet ve şecâ‘atle mümtâz olan fuzalâdan olup şehrimiz şu ‘arâsının memdûhu olduğu gibi Adanalı Lisânî, Karamânî, İzârî gibi şu ‘arâ dahi müşârunileyhin mâdihlerindedir. Ulemâ vü üdebâyâ dil-dâde, erbâb-ı fünûn u ma‘ârife bâb-ı ihsânı küşâde, simât-ı ni‘meti dâ‘imâ müheyyâ vü âmâde idi. Kendisi bir şâ‘ir-i mâhir ve âsârı kesir olduğu hâlde garîbdir ki asrında te‘lîf olunan Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Riyâzî Çelebi tezkirelerinin hiçbirinde nâm u âsârı görülmüyor” (Kadioğlu, 2018, s.30).

Ali Emîrî, Celal Paşa'nın üç dilde şiir ve mektup yazacak kadar maharetli bir şair olmasının yanında vezirlik vazifesinde de son derece başarılı olduğunu belirtir. Buna mukabil Celal Paşa'nın dönem tezkirelerinde isminin anılmaması nedeniyle Şefkat ve Fatîm sitemli bir şekilde tenkit edilir:

“Garîbdir ki müşârun-ileyhin irfân u kemâlâtı bu mertebe bâhir, her fende bahse kâdir, emsâli nâdir, şâ‘ir-i mâhir, münşî-i sâhir bir vezîr-i Felâtûn-mü‘essir olmakla berâber münşe‘ât-ı belâgat-âyâtında Arabî, Fârisî lisânlarında belîg mektûbları ve bi‘l-münâsebe li-münşiihî irşâdıyla elsine-i selâsede eş‘âr-ı kıymetdârı mevcûd ve sâ‘ir ba‘zı mecâmî‘-i üdebâda dahi mestûr olduğu hâlde zamân-ı hayât-ı âsafânelerinde yazılan Tezkire-i Şefkatî ve vefâtından sonra tahrîr olunan Tezkire-i Fatîm ‘de gerek ismi gerek bir beyti olsun eş‘ârı gayr-ı mevcûddur” (Kadioğlu, 2018, s.191-192).

19. yüzyılın divan sahibi şairlerinden olan Râsim'in dönemin edebiyat kitapları ve tezkirelerinde ismi geçmediği belirtilir. Ali Emîrî, onun Fatîm tezkiresinde bile anılmadığını ifade ederken “bile” vurgusuyla Fatîm'i diğer tezkirecilerden farklı bir yere konumlandırır:

“Bu zât-ı ‘âlî-kadrin dahi terceme-i ahvâl-i fâzılâneleri zamânında yazılan kütüb-i edebiyede ve ez-cümle Fatîm Efendi Tezkiresi ‘nde bile gayr-ı muharredir” (Kadioğlu, 2018, s.404).

Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid'in Çâkerî bahsine geldiğinde Ali Emîrî'nin tezkirecilerin bazı şairleri görmezden gelmelerine yönelik eleştirileri şiddetlenir. Tezkirecileri esnaftan olan şairleri küçük görüp tezkirelerine almamakla eleştiren Ali Emîrî, bu durumun tezkirecilerin mutadı olduğunu söyler. Esnaf şairlerden olan Çâkerî'nin Sâlim ve Safâyî tezkirelerinde yer almamalarını tezkirecilerin kibirli tutumuyla izah eden Ali Emîrî, onun yalnızca Râmiz tezkiresinde kısa bir şekilde ele alındığını belirtir:

“Esnâftan oldukları cihetle küçük gördükleri böyle büyük zâtları tezkirelerine yazmamak ve şâyet çâresiz olarak yazılması icâb edenler bulunursa ehemmiyetsiz bir şekilde yazılmak ekseriyyet üzere tezâkir

sâhiplerimizin âdetidir. İşte bu kabîlden olarak Sâlim, Safâyî Efendiler tezkirelerinde bu zâtı yazmıyorlar. Nâbî gibi ka 'b-ı irfânı âlî olan bir zât onu kemâl-i ihtirâmla mektubuna derc ettiği hâlde ondan on üç sene sonra yazılan şu tezkirelerin derc etmemesi garîb değil mi? Yalnız Tezkire-i Râmiz'de muhtasar sûretiyle mukayyedir” (Kadioğlu, 2018, s.170).

Diyarbakırlı meşhur şairlerden olan Hâmî hakkında tezkireler ve diğer biyografik kaynaklarda herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ali Emîrî, Sâlim ve Safâyî tezkirelerinin yazıldığı tarihlerde Hâmî'nin 40'lı yaşları geçmiş olmasına rağmen bu tezkirelerde onun yer almamasına hayret eder. Hâmî'nin ve hizmetinde bulunduğu meşhur vezir Hacı Abdullah Paşa'nın her ikisinin de divan sahibi olmakla beraber tezkireciler tarafından göz ardı edilmeleri kabul edilemez bir durum olarak değerlendirilir:

“Şu'arâ-yı Osmâniyye içinde bir mevki'-i bülend-iştihâr ihrâz eden Hâmî, hayfâ ki zamân-ı hayâtında terceme-i ahvâl nâmına meydâna konulan eserlerin hiçbirinde dâhil değildir. Garîbdir ki kâdî'asker Sâlim ve sadâret mektubî esbakı Safâyî Efendiler tezkirelerini tahrîr ve ikmâl eyledikleri sırada Hâmî kırk yaşını mütecâviz olup Köprülü-zâde Hacı Abdullâh Paşa gibi bir vezîr-i zî-şânın dîvân kitâbetinde müstahdem olduğu ve husûsan müşârun-ileyh Abdullâh Paşa dahi hemân Ferezdâk'a mu'âdil Dîvân-ı eş'âr sâhibi bulunduğu hâlde ne Hâmî'nin ne de efendisinin ism ü resminden bahs edilmemesi doğrusu şâyân-ı kabûl ma'zeretlerden sayılamaz... İşte Hâmî-i üstâdın âsâr-ı belîgası Nâbî gibi bir edîb-i zîşânın vicdânına ve Zübeyde ve Leylâ Hânımların merkadlarının taşlarına varıncaya kadar te'sîr etmiş, Sâlim ve Safâyî Tezkireleri bunlardan sonra yazılmış iken tezâkir-i mezkûre sahâyîfine ma'a't-te'essüf nüfûz edememiştir” (Kadioğlu, 2018, s.231-233).

3.2. Şairlerin İsimleri Hususundaki Bilgi Yanlışlarına Yönelik Tenkitler

Şiir geleneği içerisinde mahlaslarıyla anılan şairlerin asıl adlarının belirtilmesi, tezkirecilerin eserlerinde mutlaka söz konusu ettiği bilgilerdendir. Şairler hakkında verilen bilgilerin başında yer alan bu unsurun zaman zaman tezkireciler arasında ihtilafa neden olduğu görülmektedir. Ali Emîrî'nin tezkiresinde yer alan bilgi tashihlerinden biri de şairlerin asıl adlarının yanlış aktarılması noktasındadır. Tezkireci asıl adı Muhammed olan Emîrî'nin adının Şeyhî'nin *Zeyl-i Şakâyık*'ında Emrullâh şeklinde belirtilmesinin yanlış olduğunu ifade eder. Şeyhî'nin Emîrî ile Emrullâh kelimelerini karıştırmış olabileceğini düşünen Ali Emîrî, şaire ait bir mecmuanın üzerinde gördüğü ibarelerden yola çıkarak, onun asıl adının Muhammed olduğunu belirtir:

“Tezkirelerin cümlesi müşârun-ileyhin bâlâda yazdığımız gibi isminin Muhammed olduğunu tahrîr eyledikleri hâlde yalnız Zeyl-i Şakâyık'da Emru'llâh gösterilmesi yanlıştır. İsm-i edîbânelerinin Muhammed olduğu vâreste-i iştihâhdır. Hattâ Şâm u Şehbâ kâdîsı Mansûrî-zâde

Mustafâ Mucîb Efendi'nin vâkı' olan iltimâsları üzerine mecmû'a-i nefîsesine bâlâları "Li-muharririhî el-fakîr, Li-zâbirihî el-fakîr, Li-kâtibihî el-hakîr, Li-nâmıkahî el-fakîr" ser-levhaları altında, hatt-ı nefîs-i 'âlîleriyle yazdığı manzûr-ı 'ayn-ı iftihâr olan on bir aded gazel-i bedâyi'-pîrâlarının zîrine ayrıca "ketebehû" dahi vaz' ve tahrîr eylemiştir, ibâresi aynen şöyledir: "Ketebehû el-fakîr Muhammedü'l-müştehir be-Emîriyyü'l-Âmidî, gafera lehû" Hâl böyle iken bilemem ki Emru'llâh ismi cenâb-ı Şeyhî'nin kalemi ucuna nerden dolaştı. Emîrî'nin Emru'llâh ile iltibâsından neş'et etmiş olsa gerekir" (Kadioğlu, 2018, s.74).

Şeyhî'nin eserinde asıl adı Emrullâh şeklinde belirtilen şairin Lârendeli Emrî olduğu görülmektedir (Ekinci, 2018, s.2188). Dolayısıyla bu iki eserde söz konusu edilen Emîrî mahlaslı şairlerin birbirinden farklı kişiler olması dolayısıyla Ali Emîrî'nin haksız bir eleştiride bulunduğunu söylemek mümkündür.

Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid' de Ali Emîrî'nin en fazla tenkit ettiği meslektaşları Sâlim ve Safâyî'dir. O, Edîb mahlaslı şairin adının Mahmud, memleketinin ise Erzurum olduğunu belirten Sâlim ve Safâyî'yi eleştirirken ismini Muhammed memleketini ise Diyarbakır olarak gösteren meslektaşı Râmiz'i doğrular:

"Sâlim, Safâyî efendiler tezkirelerinde ismi Mahmûd, kendisi Erzurûmî olduğunu beyân ediyorlar ise de meslekdaşı bulunan kâdî Râmiz Efendi, Sâlim ve Safâyî Efendilere i'tirâz ederek ismi Muhammed ve kendisinin Âmidîyyü'l-asl olduğunu Narte kâdîsı iken verdikleri vesâyık-ı şer'iyedeki imzâlarıyla isbât eyliyor" (Kadioğlu, 2018, s.32).

Ali Emîrî, edebiyat dünyasının üstat isimlerinden biri olarak kabul ettiği Âgâh mahlaslı şairin tezkirelerin tamamında yanlış bilgilerle tanıtılmasından yakındır. Tezkireci biyografik kaynaklarda onun ismi, doğum yeri ve vefat tarihi ile ilgili bilgilerin yanlışlığını *Sâlim Tezkiresi* ile örnekendirir. Asıl adı Muhammed olan Âgâh'ın Sâlim'de Muhammed Kadrî şeklinde kayda geçmekle birlikte şairin hiçbir eserinde Kadrî adının bulunmadığını belirtir:

"Merhûm-ı müşârun-ileyh âlem-i edebiyâta bir mevki'-i mühim ihrâz eden üstâdân-ı şu'arâdan olduğu hâlde vaktiyle yazılan tezkirelerin cümlesi ya ism ya maskat-ı re's ya târîh-i vefâtını yanlış gösteriyorlar. Ezcümle Tezkire-i Sâlim'de, 'ale'l-ittifâk nâm-ı nâmîleri Muhammed Kadrî olduğu muharrer ise de ne Fârisî ne de Türkî âsâr-ı âlilerinde bir tek Kadrî imzâsı yok... Hakikat bu merkezde iken bilemem ki Kâdî'asker Sâlim Efendi şu "Kadrî" nâmını nereden iktibâs eyledi, acabâ "bilâ-kadr"i "Kadrî"ye mi benzetti" (Kadioğlu, 2018, s.44).

Sâlim Tezkiresi'nin Âgâh maddesine bakıldığında Ali Emîrî'nin suçlamalarının aksine şairin asıl adının Mehmed Bulak şeklinde belirtildiği görülür (İnce, 2005, s.220). Nitekim Ali Emîrî'de şairin asıl adının Hâfız Muhammed Bulak (Kadioğlu, 2018, s.43) olduğunu eserinde belirtmiştir.

3.3. Şairlerin Memleketleri Hususundaki Bilgi Yanlışlarına Yönelik Tenkitler ve Bilgi Tashihleri

Şairlerin memleketlerini olduğundan farklı göstermek tezkire yazarlarının birbirlerine yönelttiği eleştirilerin başında gelmektedir. 16. yüzyıl tezkirecilerinden Latîfî'nin muasırları olan Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi tarafından Kastamonulu olmayan şairleri orali olarak kaydetmekle itham edildiği malumdur. Yapılan araştırmalar *Latîfî Tezkiresi*'nde Kastamonulu olarak kayda geçen şairlerden yalnızca 4'ünün memleketinin dönemin diğer tezkirelerinde Kastamonu'dan başka şehirler olarak işaret edildiği görülmüştür (Haydaroğlu, 2021, s.227). Bu noktadan hareketle tezkirecilerin zaman zaman birbirlerini haksız şekilde hemşehrlik yapmakla suçlayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Ali Emîrî'nin tezkiresinde bulunan bilgi tashihlerinden bir kısmı da şairlerin memleketleri hususuna yöneliktir. *Ahdî Tezkiresi*'nde kendisi Diyarbakır doğumlu babası ise Tebrizli olarak işaret edilen Halife'yi Ali Emîrî, Diyarbakırlı olarak kaydetmiştir. Ali Emîrî, Halife'nin şiirlerinin bulunduğu bir mecmuadan hareketle onun babasının Hasankeyfli olduğunu tespit etmiştir:

“Bin târihinden mukaddem olan şu‘arâ-yı Âmid'in üstâd-ı fesâhat-nihâd ve mürebbî-i belâgat-i'tiyâdı, ser-âmed-i fuzalâ bir edîb-i hikmet-ihativâdır. Ahdî-i Bağdâdî tezkiresinde, “Vâlid-i ercümend-i azîzlerinin asl-ı pâkizeleri Tebrîz'den ise de lâkin kendileri Âmid'de tevellüd ve tavattun edip ora şu‘arâsından ta'dâd olduğunu” beyân ediyor. Hâlbuki nezdimize mevcûd bulunan gâyet nefis bir mecmû'ada müşârun-ileyhin gazel ve ebyâtı bâlâsına Halife-i Hasankeyfî tahrîr olunmasına ve şu mecmû'a-i kıymetdâr ise cenâb-ı Halife'nin zamân-ı hayâtında yazılmış bulunmasına nazaran pederinin Hasankeyf'den olması müreccahdır” (Kadioğlu, 2018, s.318).

Doğum yeri ve yaşanan yer kavramlarını “maskat ve mesken” sözcükleriyle ifade eden Ali Emîrî, tezkiresine yalnızca Diyarbakır'da doğan şairleri almamış, hayatının bir bölümünü Diyarbakır'da geçiren, Diyarbakır şehrine hizmete eden veya ataları Diyarbakırlı olan şairleri de dâhil etmiştir. Örneğin, *Devhatü'l-küttâb* ve *Fatîn Tezkiresi*'nde Diyarbakır'da doğduğu belirtilen Emîn mahlaslı şairin Tokatlı olduğuna işaret eden tezkireci, şairin dedesinin Diyarbakırlı olduğuna, kendisinin ise Tokatlı olup İstanbul'da yaşadığına işaret etmiştir:

“Müşârun-ileyhin zamân-ı hayâtında tahrîr olunan Suyolcu-zâde Necîb Efendi'nin Devhatü'l-küttâb'ı ile Tezkire-i Fatîn'de Diyârbekir şehrinde tevellüd eylediği muharrer ise de hatt-ı dest-i nefisleriyle müşâhede olunan kırktan ziyâde imzâ-yı âlîlerinin cümlesi “Emîn-i Tokâdî” şeklinde olmasına ve husûsuyla menâkıb-nâmelerinde mevcûd vasfıyet-nâmelerinde aynen mûnderic, “Bu hakîr-i kesîrû't-taksîr fi'l-'asl medîne-i Tokâd'da tevellüd etmiştir ve hâlâ mahmiye-i İstanbûl'da elli seneye varıyor ki tavattun etmişim.” ibâresine nazaran Devhatü'l-küttâb ile Tezkire-i Fatîn'in Diyârbekir'de tevellüd buyurmuş olmaları hakkındaki rivâyetlerinin yanlış olduğu nümâyân oluyor... Şu hâlde

cedleri Ömerü'n-nakkâş maskaten ve meskenen Âmidî, pederleri Dervîş Hasan maskaten Âmidî ve meskenen Tokâdî, zât-ı âlîleri maskaten Tokâdî, meskenen ve medfenen İstanbûlî'dir (Kadioğlu, 2018, s.137).

*Safâyî Tezkiresi'*nde Buharalı olduğundan söz edilen Âgâh'ın, diğer biyografik kaynakların ittifakı ve Ali Emîrî'nin kanıtlarıyla Semerkand asıllı olduğu ortaya konmuştur:

“Safâyî Efendi de tezkiresinde, Buhârâ şehrinde tevellüd ve 1127/1715 senesinde vefât eylediğini yazıyor. Her iki rivâyeti mecrûhdur. Müşârun-ileyhin Semerkandıyyü'l-asl olduğu sâ'ir tezkirelerin ittifâkı ve husûsiyle cenâb-ı Âgâh'ın zâde-i tabî'ati olan:

Küşâde eyledi dil goncasın yine Âgâh

Meğer nesîm-i Semerkand'dır hevâ-yı sebû

beytiyle müsbettir ve bundan başka bizzât hatt-ı destiyle müşerref olduğumuz ba'zı eserleri bâlâsında “li-muharririhî Âgâh-ı Semerkandî” ibâresi görülmüştür ki, artık Semerkandıyyü'l-asl olduğunda zerre kadar şübhe yoktur” (Kadioğlu, 2018, s.44).

3.4. Şairlerin Vefat Tarihleri Hususundaki Bilgi Yanlışlarına Yönelik Tenkitler ve Bilgi Tashihleri

Tezkirelerin yazıldıkları dönemin şartları düşünüldüğünde, bu eserlerde şairlerin vefat tarihlerine ilişkin bilgilerde ihtilaf bulunması tabiidir. Şairlerin yaşadıkları dönemde sultanlara ve diğer devlet adamlarına sundukları şiirlerin tarihi, yazılan tarih manzumeleri ve divanlarda yer alan çeşitli tarihî olaylar şairlerin yaşadıkları döneme dair ipuçları verir. Ali Emîrî, tezkiresinde şairlerin vefat tarihlerine ilişkin farklı görüşleri ele alarak bilgi tashihleri yapmıştır.

Ömrünü şairlere hocalık yaparak geçiren ve Diyarbakır'da yaşadığı dönemde seçkin bir edebiyat muhitini çevresinde toplayan Âgâh'ın doğum yeri, ismi ve vefat tarihi konusunda kaynaklarda ihtilaflar söz konusudur. Bu ihtilafları eserinde söz konusu eden Ali Emîrî, onun vefat tarihiyle ilgili dört farklı görüş olduğunu ancak bunlardan hiçbirinin isabetli olmadığını belirtmektedir. *Safâyî Tezkiresi'*nde 1715, Râmiz'de 1732, Müstakîm-zâde'de 1731 ve 1728 şeklinde belirtilen şairin vefat tarihi, Ali Emîrî'de 1729 olarak kaydedilmiştir:

“Târîh-i vefâtı hakkında Râmiz Efendi, tezkiresinde Safâyî'ye i'tirâz ederek Cenâb-ı Âgâh 1143/1731 senesinde cülûs eden Sultân Mahmûd Hân-ı Evvel'e “bâ-nâzım-ı mülk-i cihân” târîhini inşâd eylemiş ve 1144/1732 senesinde vefât etmiştir, diyerek merhûm nâmına bir de rabtsız târîh ilâve ediyor. Müstakîm-zâde Sa'düddîn Efendi de “Mecelletü'n-nisâb fi'n-nesebi ve'l-kunâ ve'l-ekâb” unvanlı kitâbında müşârun-ileyhi “Âgâh” ismiyle iki mahalde tahrîr ederek birincisinde takriben 1143/1731 ve ikincisinde 1140/1728 senesinde vefât eylediğini gösteriyor. İşte şu dört rivâyetin hiçbiri sene-i vefâtına isâbet

ettirilmiyor. Sahîhi bâlâda tasrîh olunduğu vechile 1141/1729 senesinde dir” (Kadioğlu, 2018, s.44-45).

Şairlerin vefat tarihlerine ilişkin farklı görüşler bulunsa da bu tarihlerin birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Örneğin, Cezmî mahlaslı şairin vefat tarihi Safâyî’de 1692 olarak belirtilmekle birlikte diğer kaynaklar 1693 tarihinde birleşiyor:

“Tezkire-i Safâyî’de târîh-i vefâtı, 1103/1692 senesi gösteriliyor ise de 1104/1693 senesinde olduğu Zeyl-i Uşşâkî, Zeyl-i Şeyhî, Tezkire-i Sâlim gibi mücellidât-ı sülûsenin infâk-ı şehâdetleriyle müsbettir” (Kadioğlu, 2018, s.177).

3.5. Şairler Hakkında Verilen Bilgilerin Yetersizliğine Dair Tenkitler

Tezkire geleneğinde, üst düzey devlet adamı olan veya şairlik yeteneğini kanıtlamış usta şairlerin biyografileri uzun uzadıya anlatılırken daha az önemli görülen şairlerin biyografisi muhtasar bir şekilde verilir. Şairlerin biyografilerinin kısa ve yetersiz bir şekilde sunulması tezkirecilerin eleştirilmelerine neden olan hususlardandır.

Ali Emîrî, şairlerin hayatlarını teferruatlı bir şekilde ortaya koymayan, yalnızca birkaç satır biyografik bilgi veren tezkirecileri eleştirir. Diyarbakırlı meşhur şairlerden Hâmî’nin adının Râmiz, Şefkat ve Fatîn tezkireleri ile *Kâfile-i Şuarâ*’da zikredildiğini belirten tezkireci, biyografik bilgilerin onun mesleği ve memleketi gibi birkaç satırdan oluşan malumattan ibaret olduğunu bildirir:

“Hâmî merhûmun vefâtından sonra yazılan Râmiz, Şefkatî Tezkireleriyle yakın vakitlerde tahrîr olunan Tezkire-i Fatîn ile Kâfile-i Şu’arâ’da ismi görülüyor ise de bu da Diyârbekirli olduğuna, şâ’ir bulunduğuna dâ’ir bir iki satırdan ibârettir” (Kadioğlu, 2018, s.233).

Ali Emîrî Sehî, Latîfî ve Kınalı-zâde Hasan Çelebi’yi Cemîlî mahlaslı şairi Türkmen veya Türkistanlı şeklinde tanıtarak tam olarak nereli olduğunu belirtmemeleri noktasında tenkit etmektedir:

“Edirneli Sehî Çelebi Tezkire-i Şu’arâsında; Türkmen’dir, diyâr-ı şarktan gelmiştir ve Latîfî ve Hasan Çelebiler de tezkirelerinde; Türkistan şâ’irlerindedir, diyerek nereli olduğunu göstermiyorlar ise de İstanbûl kâdîsı Kâf-zâde Fâ’izî Efendi, “Zübdetü’l-Eş’âr”ında ve fâzıl-ı şehîr Kâtib Çelebi “Keşfü’z-zünûn”da “Âmidî” olduğunu ve mufassal Dîvân-ı eş’ârî meşhûdları bulunduğunu tasrîh buyuruyorlar” (Kadioğlu, 2018, s.194).

3.6. Tezkirecilerin Şiir veya Beyit Örneklerine Yönelik Tenkitler

Tezkirecilerin Ali Emîrî'nin eleştiri oklarına mazhar oldukları hususlardan biri de şiir veya beyit seçimi noktasındadır. Aynı mahlaslı şairlerin birbirine karıştırılarak birine ait bir şiirin diğerine izafe edilmesi veya şairin divanında bulunmayan şiirlerin örnek olarak seçilmesi Ali Emîrî'nin tenkit ettiği durumlardır.

Ali Emîrî, Diyarbakırlı Hamdî'ye ait bir gazelin *Safâyî Tezkiresi*'nde İstanbullu Hamdî'ye izafe edilmesini dalgınlıkla yapılan bir yanlışlık olarak değerlendirir:

“Tâk-ı zebercede yazılırdı nazîresi

Tab ‘-ı selîm-i Hamdî’ye bir tâze-rû gerek

makta ‘ını hâvi gazel bu zâtın olduğu hâlde Tezkire-i Safâyî’de diğer Hamdî-i İstanbûlî nâmına tahrîr olunması eser-i sehv ü zühûldür”
(Kadioğlu, 2018, s.298).

Ali Emîrî, Hâmî maddesinde tezkireci Râmiz'i şairin divanında bulunmayan şiirlerden örnekler vermesi noktasında eleştirir. O, Hâmî'nin divanında bulunan ve daha ziyade başarılı olduğu düşünülen şiirlerinden örnekler göstererek Râmiz Efendi'nin tezkiresinde niçin bu şiirleri seçmediğini sorgular. Tezkireciler yaşadıkların dönemde edebiyat eleştirmenliği vazifesini yerine getiren kişilerdir. Onların şiir seçimleri şairler üzerine yapacakları değerlendirmeleri doğrudan doğruya etkilediği için mühim bir konudur. Ali Emîrî de tezkireci Râmiz'in Hâmî'ye ait bir gazel üzerinden onu değerlendirmesini doğru bulmaz. Râmiz'in şiir örneklerine alternatif geliştiren Ali Emîrî, onun şair üzerine yaptığı edebî değerlendirmeleri de tashih eder:

“Oldum şu hâkdâna peşîmân nüzûlden

Fikr eyleyince dagdaga-i irtihâlimi

Yahûd:

Hâl-i siyâh sanma binâgûş-ı yârda

Mehtâba saldı nâfesin âhû-yı çîn zülf

Veyahûd:

Cihânda zâhid-i akreb-nihâd ü kecrev-i şek

Begendiğim işi yok bizden inhirâfî kadar

gibi metîn, muhayyel, zarîf sözleri dururken sâhib-i tezkire Râmiz Efendi, Hâmî'nin dîvânında mevcûd olmayan şu:

Çinde sâhib-i gedik midir zülfün

Yüzbaşı ser-i bölük müdür zülfün

Dağıtıp pâymâl edersin âh

Düş-ı nâzikte yük müdür zülfün

*Olur üftâde her teşebbüs eden
İpi bilmem çürük müdür zülfün*

*Müşg-bâr oldı kârbân-ı nesîm
Bu şeb âyâ çözüük müdür zülfün*

*O da Hâmî gibi perîşândır
Yoksa yüzden düşük müdür zülfün*

gazelini bularak tezkiresine derc ve müşârun-ileyhin terbiye-i Rûm ve Acem olmadığını beyân etmiş ise de sâ'ir âsârının bir beytinden olsun bahs etmemesine nazaran mücerred bir gazel üzerine binâ-yı efkâr eylediği anlaşılıyor. Bize kalırsa Hâmî-i nüktedân hakkında “terbiye-i Rûm ve Acem değildir” demek büyük bir sitâyîş makâmına kâ'imdir. Şu kadar ki “Seciyye-i milliye üzerine şî'r söylemeğe heveskâr, üslûb-ı beyân sâhibi bir üstâd-ı yegânedir, lâkin Rûm ve Acem âsârını da tettebbu etmiştir.” demiş olsaydı, elbette edâ mü'eddâya daha muvâfık olurdu” (Kadioğlu, 2018, s.254)

3.7. Anekdotlardaki Diğer Bilgi Yanlışlarına Yönelik Tenkitler

Tezkirecilerin, eserlerinde salt biyografik bilgi vermeyip zaman zaman şairlerle ilgili aktardıkları anekdotlar vasıtasıyla biyografilerini zenginleştirdikleri bilinmektedir. Kendisinden önce yazılan tezkireleri satır satır irdeleyen Ali Emîrî, anekdotlarda verilen bazı bilgilere de itiraz eder. Tezkiresinin Halîlî maddesinde onun *Fürkatnâme* isimli meşhur eserine ilişkin diğer tezkirelerde verilen bilgilerin yanlış ve çelişkili olduğunu belirtir. Âşık Çelebi ve Sehi Bey, Halîlî'nin İznik'e gittiği zaman bir gence âşık olarak ilim sevdasından vazgeçip *Fürkatnâme*'yi yazdığını bildirirler (Kılıç, 2010, s.1537; İsen, 1998, s.129). Ali Emîrî ise Halîlî'nin eserinin aşkı tasavvufî bir çerçevede ele aldığını, dolayısıyla onun bir mahbuba âşık olarak bu eseri yazdığını belirten kişilerin *Fürkatnâme*'yi hiç okumamış olabileceğini düşünür. Nitekim Halîlî'nin vefatına kadar İznik'te kendi kurduğu tekkede şeyhlik yaptığı bilgisinin iddia edilen mahbup hikâyesiyle örtüşmediğine işaret eder:

“Halîlî'nin lisân-ı tasavvuf üzere yazdığı böyle bir kitâbı Rûm tezkireleri sûret-i mecâza atf ederek nev-civân iken Diyârbekir'den İznik'e tahsîl için gelmiş, orada bir mahbûba âşık olmuş, tahsîli terk edip ma'şûku ile olan mâcerâsını hâvî olmak üzere Fürkat-nâme'yi yazmış, zemîninde idâre-i kelâm etmeleri garîbdir... Şimdi insâf edelim, Cenâb-ı Halîlî'ye İznik'de bir mahbûb-ı mecâziye âşık olmuş, ilmi terk etmiş, o mahbûb-ı mecâz ile olan mâcerâsını yazmış, âleme kendisini dasitân etmiş, denilir mi? Tezkire sâhibleri Halîlî'nin Fürkat-nâme'sini okumamışlar,

demekten başka bir şey denilemez. Diğer tezkireler sâhib-i hânkâh olduğunu da yazmıyorlar ise de Sehî Bey, tezkiresinde sonraları tasavvufa nâ'il olup, "Sâhib-i hânkâh oldu" diyor. Mademki Halîlî bir mahbûb ile kendisini âleme dasitân etmiş, sonra nasıl sâhib-i hânkâh olmuş, öyle ayyâş bir adamı şeyh mi yaparlardı" (Kadioğlu, 2018, s.331-332).

Ümmîlik okuma yazma bilmeme ve ilim tahsili almamış olma anlamına gelir. Nevî-zâde Atâyî, *Şakâyık Zeyli*'nde 16. yüzyılın Gülşenî şairlerinden olan Hayâlî'nin ümmî olduğunu belirtir. Buna mukabil Ali Emîrî, *Menâkıb-nâme*'de Hayâlî'nin Muslihüddîn-i Şîrâzî'den ilim tahsil ettiğini aktarır. Kaynaklarda Hayâlî'nin müderrislik yaptığı ve talebelerinin bulunduğu bilgisinin kayıtlı olduğuna işaret eder:

"*Şakâyık-ı Nu'mâniyye zeylinde Atâyî merhûm Seyyid Ahmed Hayâlî hazretlerinin evsâf-ı mürşidânelerinde, "Ümmî iken keşf-i kerâmete mahmûl İrfânî ve Hayâlî mahlasıyla muhakkikâne eş'âr-ı belâgat-unvânı vardır" ibâresiyle ümmî olduğunu beyân eylemekte ise de Menâkıb-nâme'de Muslihüddîn-i Şîrâzî-nâm fâzıldan tahsîl-i ulûm-ı âliye eylediği müte'addid mahallerde muharrer olduğu gibi... Şeyh Ahmed Hayâlî hazretleri ol sırada Sultân Kalavun Medresesi'nin müderrisi olduğu ve yüz aded talebesi bulunduğu muharrerdir ve bununla berâber dîvân-ı eş'âr-ı ârifâneleri ki nezd-i âcizîde mevcûd olup binlerle ebyâtı hâvîdir. Arabî, Fârisî lisânlarıyla da birçok eş'âr-ı fâzîlâneleri mevcûd olup bunların ümmî lisânından sudûr edemeyeceği bedîhîdir. Binâen-aleyh Cenâb-ı Atâyî'nin "ümmî iken" demesi her hâlde gayr-ı vâridir" (Kadioğlu, 2018, s.357-358).*

Tezkirelerdeki biyografik bilgilerin detaylarında tezkirecilerin hayata bakış ve şahsi duruşlarını hissetmek mümkündür. Elbette olay ve durumları ferdî idrak süzgeçlerinden geçirerek yorumlayan tezkirecilerin yaklaşımları da birbirinden farklı olacaktır. Nitekim Ali Emîrî ve Sâlim'in "merkez ve taşra" kavramlarına bakış açıları oldukça farklıdır. Tezkireci Sâlim, Ümnî mahlaslı şairin kibri dolayısıyla imparatorluğun başkenti olan İstanbul'a gitmeyip taşrada kethüdalık yaptığını belirtmesi nedeniyle Ali Emîrî tarafından şiddetle eleştirilir. Ali Emîrî'nin nazarında başkente gidip el etek öpmektense taşrada kethüdalık yapmak daha evladır:

"*Şu zât nevâdirden bir vücûd-ı şerîf olduğu hâlde Kâdî'asker Sâlim Efendi Tezkiresi'nde Dersa'âdet'e gelmeyip de taşra me'mûriyyetinde şitâbân olmasını pindâr ü igtirârına haml ile hakkında şu sözleri yazıyor: Beyne ashâbü'l-vegâ Burnaz Muhammed Ağa demekle şehîr bir şâ'ir-i hoş-ta'bîrdir. Fe-ammâ bir mikdâr müdemmağ ve kendine i'tibârî ve beyne'z-zurefâ zâtına igtirârî olup zu'mınca haylice pindârî olmakla semt-i huceste-simât-ı Rûm'a revân ve taraf-ı Devlet-i 'Âliyye'ye rû-be-râh u şitâbân olmayıp taşra menâsıbında olan ba'zı vüzerâ-yı ulû'l-ihtirâma intisâb edip giderek kethudâlık hizmetiyle ser-efrâz olmuştur.*

İnsâf olunsun, şu mütâla 'a doğru mudur? Taşrada kendisine teveccüh eden mu'tenâ me'mûriyyetleri bırakıp da Dersa 'âdet'e gelerek talebi menâsib arkasında pûyân olmak münâsib olur mu? Ya buna istitâ'at-ı mâliyye de müsâ'ade eder mi? Sâlim Efendi şeyhülislam-zâde olduğu için dünyâya geldiği günden i'tibâren zâdegânlık vazifesiyle mu'anven olmuş ve büyüdükçe rütbe ve me'mûriyyette büyümüş ve zarûretin ne demek olduğunu görmemiş olduğundan tecrübesizlik sâ'ikasıyla söyleyebilir ise de hizmet-i mukaddese-i vatan uğrunda cân veren böyle bir şehîd-i hamîyyet-perver hakkında bir de hamk ü belâhet isnâdı muvâfık-ı de'b-i insâf olamaz. Dersa 'âdet'e gelip de bir takım erbâb-ı câh ü ikbâlin kapısında sürünmek ve el, etek öperek huddâm ve derbân-ı bî-insâfa âb-rûlar dökmekten ise taşrada kethudalık gibi bir mesned-i muhteremde penâhgâh-ı enâm olmak âli-cenâblık değil midir?" (Kadioğlu, 2018, s.62).

Sonuç

Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid, bir şehre özgü şairleri bir araya getirmesi bakımından tezkire geleneğinin önemli örneklerinden biridir. *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, kaynaklarının çeşitliliği itibarıyla da edebiyat tarihi içerisinde müstesna bir yere sahiptir. 16. yüzyıl tezkirecileri çevresinde duyup işittiklerinden yola çıkarak eserini oluştururken Ali Emîrî; çeşitli yerlerden derlediği sayısız el yazması eser, kendisinden önce yazılan tezkireler, yıllarca bilgi topladığı mezar taşları gibi oldukça zengin bir kaynak birikiminden yola çıkarak eserini yazmıştır. Ali Emîrî'nin kaynaklarının bu denli fazla oluşu, onun mevcut bilgileri mukayese edip ince bir tetkik süzgecinden geçirmesine olanak sağlamıştır.

Ali Emîrî'nin eserinde kendisinden önce yazılan tezkireleri irdeleyip verilen bilgiler noktasında meslektaşlarını tenkit ettiği görülmektedir. Ali Emîrî; tezkirecileri bazı şairleri görmezden gelme, şairlerin isimleri, memleketleri ve vefat tarihleri konusunda yanlış bilgiler verme, şairler hakkında eksik ve yetersiz bilgi verme, şiir seçimi noktasında yanlış tercihler yapma ve anekdotlardaki bilgilerde hataya düşme gibi hususlarda eleştirmiştir. Ali Emîrî'nin eserinde tenkit ettiği tezkireciler kronolojik olarak şu şekilde sırlanabilir: Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi, Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Ahdî, Riyâzî, Safâyî, Sâlim, Râmiz, Şefkat ve Fatîn. Ali Emîrî eserinde şura tezkireleri haricinde farklı biyografik kaynaklardan da istifade ettiği için tezkireci olmamakla birlikte Şeyhî (*Zeyl-i Şakâyık*), Nev'î-zâde Atâyî (*Zeyl-i Şakâyık*) ve Müstakim-zâde (*Mecelletü'n-nisâb*) gibi isimleri de tenkit etmiştir.

Tezkirecilerin kıskançlık veya üstünlüğünü ispat etme gibi nedenlerle eserlerinde meslektaşlarını eleştirmeleri, 16. yüzyıl tezkirelerinden itibaren karşılaşılan bir durumdur. Buna mukabil *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'deki tenkitler, diğer tezkirelerden farklı olarak somut bilgilerin tashihi şeklinde gerçekleşmiştir. Ali Emîrî'nin titizlikle bilgi tashihi yapmasına rağmen nazarıdikkatinden kaçırdığı birkaç bilgi yanlışlığı söz konusu olmuştur. Bu noktada tezkirecilerin de birer beşer

oldukları hatırlanmalı ve verdikleri bilgilere daima ihtiyatla yaklaşılması gerektiği unutulmamalıdır.

Ali Emîrî'nin mevcut kaynakların mukayesesi ve delillerin gösterilmesi şeklinde eleştiride bulunduğu görülmektedir. Bu yönüyle Ali Emîrî'nin biyografisi geleneğine yeni bir soluk getirdiği ve *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid'in* edebiyat tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- AYYAL, L. K. (2013). Ali Emiri Efendi ve Divan-ı Lugat-it-Türk, *Journal of College of Languages*, 26: 111-121.
- ÇAPAN, P. (1993). *18. Yüzyıl Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- DAĞLAR, A. (2014). Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid'in Kaynakları ve Kültür Tarihine Kaynaklığı. Atabey Kılıç ve diğerleri (Ed.), *Uluslararası VIII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu* (s.137-150) içinde, Diyarbakır.
- EKİNCİ, R. (2018). *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ERASLAN, K. (1990). Ali Emîrî Efendi, *Erdem*, 6 (16): 235-238.
- EREN, A. (2014). Alî Emîrîyi Okumak. Atabey Kılıç ve diğerleri (Ed.), *Uluslararası VIII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu* (s.170-192) içinde, Diyarbakır.
- HAYDAROĞLU, F. (2021). Latifi Tezkiresindeki Kastamonulu Şairlerin XVI. Yüzyıl Şu'arâ Tezkirelerinde Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, *International Journal of Filologia*, 4 (5): 212-228.
- İSEN, M. (1994). *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İSEN, M. (1998). *Sehî Bey Tezkiresi Heşt Behişt*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İSEN, M. (2000). Tezkireler Sadece Biyografi Kaynakları Değil Aynı Zamanda Eleştiri Tarihimizin de Kaynaklarıdır, *İlmi Araştırmalar*, 0 (10): 157-160.
- KADIOĞLU, İ. (2018). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KARATAŞ, M. (2018). Sâlim Tezkiresinde Safâyî ve Tezkiresine Tenkitler, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 4 (9): 173-188.
- KILIÇ, F. (1998). *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KILIÇ, F. (2010). *Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ 1-2-3*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

- MENGİ, M. (2010). *Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine, Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- SOLMAZ, S. (2012). *Onaltıncı Yüzyıl Tezkirelerinde Şairin Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TAYŞİ, M. Ş. (1989). "Ali Emîrî Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TEVFİKOĞLU, M. (1971). Millet Kütüphanesi Kurucusu Ali Emîrî Efendi, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 20 (3): 147-155.
- TEVFİKOĞLU, M. (1989). *Ali Emiri Efendi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TOLASA, H. (2002). *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TÖKEL, D. A. (2003). Divan Edebiyatında Eleştiri, *Hece Dergisi Eleştiri Özel Sayısı*, 77-78-79: 14-47.